

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ

ДЕМОГРАФІЧНІ ВТРАТИ ВІД ГОЛОДУ 1933 р. В ОБЛАСТЯХ УСРР

Приємно надрукувати статтю у збірнику історичного факультету, який автор у свій час закінчив. Доцільно зупинитися на проблемі, яка раніше розроблялася автором досить детально. Мова йде про демографічну ситуацію в Україні між переписами населення 1926 і 1937 рр. Ця проблема є цікавою передусім під кутом зору демографічних наслідків голоду 1933 року. У даній статті слід зупинитися на опрацьованих, але неопублікованих даних в обласному розрізі.

Радянська демографічна статистика міжвоєнного періоду стала доступною для дослідників з 1989 р. Після цього з'явилося досить багато публікацій, які проаналізувала Н. О. Араловець¹. Дослідники одноставно твердять про високу надійність статистичних даних щодо руху населення за всі роки, крім 1933 р. У фонді Центрального управління народногосподарського обліку в Російському Державному архіві економіки (Москва) вони знаходять і публікують дані, що показують причини неповного обліку населення у 1933 р. Виявляється, що ЦУНГО СРСР у 1934 р. створив комісію, яка аналізувала причини «неякісного» збирання статистичної інформації про природний рух населення за попередній рік. Основна причина цілком зрозуміла: у сільській місцевості регіонів, де лютував голод, працівники ЗАГС гинули, як всі інші люди.

Реальну величину смертності в рік голодомору доводилось встановлювати шляхом зіставлення переписів 1926 і 1937 рр. З одночасним аналізом динаміки природного руху за міжпереписний період. Ця методика, як і одержані на її основі розрахунки довідалися у Центрі російських і східноєвропейських досліджень Торонтського університету (Канада) у січні 1995 р. Учасники організованого тоді університетом семінару на тему «Населення Радянського Союзу 20—30-х рр. У світлі нових документальних свідчень (23 фахівці

з дев'яти країн) не висловили принципових заперечень проти застосування методики, хоч і зробили певні застереження з окремих деталей².

Враховуючи неточність вихідних статистичних даних (особливо про механічний рух населення у міжпереписний період), прямі втрати населення УСРР від голоду визначаються для 1933 р. від 3 до 3,5 млн. чоловік³. Інші цифри дає статистика. За формою «Природний рух населення» органи ЗАГС УСРР зареєстрували у 1933 р. 1 850,3 тис., а за формою «Смертність населення за національною ознакою» — 1909 тис. смертельних випадків. Отже, ми повинні пам'ятати при зіставленні динаміки смертності у міжпереписний період, що статистичні органи у 1933 р. зафіксували не більше половини смертних випадків. Дані про смертність в розрізі областей наведені в табл. 1.

На основі таблиці 1 можна співставити питому вагу кожної області в загальнореспубліканському обсязі смертних випадків у 1933 р. у порівнянні з найбільш віддаленими з обох сторін від року голодомору датами, 1927—1928 рр. і 1935—1936 рр. Одержуємо такий ряд цифр (у відсотках до загальної кількості смертних випадків по УСРР, прийнятої за 100):

Таблиця 1

Області	1927—1928 рр.	1933 р.	1935—1936 рр.
Київська	19,7	26,8	17,7
Чернігівська	10,4	6,3	10,0
Вінницька	16,0	14,5	17,4
Харківська	19,2	26,0	15,1
Дніпропетровська	11,6	9,6	11,3
Одеська	10,2	8,6	9,5
Донецька	10,8	6,4	16,9
МАСРР	2,1	1,8	2,1

В таблиці 1 можна побачити, що голодомор був найтяжчим у двох областях — Київській і Харківській. Питома ва-

га цих областей в загальноукраїнській смертності настільки підвищилася у 1933 р., що всі інші області за цим показником пішли різко вниз.

Причини найтяжчого становища цих областей під час рукотворного голоду встановлюються методом виключення. Менше постраждали прикордонні райони (Вінницька обл. МАСРР). Саме через її прикордонний характер власті побоювались вилучати у селян — «боржників» по хлібозаготовлях абсолютно все продовольство. Менше страждали селяни Чернігівщини внаслідок «прозорості» кордону з Білорусією у поліських лісових і болотняних нєтрах. Крім того, Полісся мало певні продовольчі ресурси, які можна було одержати шляхом збиральництва — рибу, ягоди, гриби. Менше страждала від голоду Донецька область. Тут багато селян або їх родичів працювали на шахтах, тобто користувалися картковою системою постачання. Одеська, Дніпропетровська, Київська і Харківська області були позбавлені названих переваг, а тому постраждали найбільше.

Скорегуємо показники смертності за 1933 р., щоб наблизити їх до реальних, тобто подвоїмо наведені в таблиці 1 цифри. Співставимо одержані цифри з даними за найбільш віддалені від голодомору роки з нормальною смертністю населення. Виявляється, що смертність у 1933 р. перевищує показники нормальних років у багато разів, а саме:

Таблиця 2

Області	1927 р.	1936 р.	Місце 1927 р.	Області 1936 р.
Київська	9,5	14,8	1—2	2
Чернігівська	4,3	6,3	7—8	7
Вінницька	6,2	9,0	4—5	4
Харківська	9,5	16,9	1—2	1
Дніпропетровська	6,2	8,8	4—5	5
Одеська	6,1	10,0	6	3
Донецька	4,3	3,9	7—8	8
МАСРР	0,3	8,6	3	6

Таблиця 2 показує, що голодомор найбільш позначився на Харківській і Київській областях, а найменше — на Донецькій і Чернігівській. Ці дані співпадають з даними таблиці 1, які одержані іншим методом.

Демографічна статистика показує, що у 1936 р. рівень смертності був істотно менший, ніж у 1927 р. по всіх областях, за винятком Донецької. Під час голодомору гинули передусім люди старшого і похилого віку, які за нормальних умов дають основну частину смертних випадків. Істотне скорочення цієї вікової групи після голодомору зумовило загальне зниження смертності. У Донецькій області вплив голоду на структуру народонаселення був меншим, і питома вага найстаршої вікової групи не зазнала істотного зменшення. Відповідно смертність залишається на рівні кінця 20-х рр.

Вищенаведені дані одержано застосуванням усередненої поправки на сальдо міграційного балансу. Демографічний дефіцит між переписами 1926 і 1937 рр. становить 4581 тис. чоловік при негативному для України сальдо міграційного балансу в 1343 тис. чоловік. Врахування цього сальдо «очищає» демографічний дефіцит від усіх факторів втрат, крім голоду. Порівнюючи обидві наведені цифри, ми одержуємо смертність від голоду 3 238 тис., а з поправкою на неточність у розрахунку природного і особливо механічного руху населення — від 3 до 3,5 млн. чоловік. Виходячи з останньої цифри, як уже сказано, доводиться подвоювати дані демографічної статистики про смертність в 1933 р.

Однак сальдо міграційного балансу виглядає по-різному в кожній з областей України. Для Донецької області воно позитивне (1339 тис.), для всіх інших — негативне: від 24 тис. у Дніпропетровській області до 692 тис. у Вінницькій⁶. Тобто усереднення даних по міграціях населення дещо спотворює величини втрат від голоду в обласному розрізі. Реальні втрати більші на Донеччині і Дніпропетровщині і менші в інших областях. Істотне спотворення даних під впливом міграційного фактору маємо тільки в Донецькій області, де мобільність населення у міжпереписний період була надзвичайно високою. Це треба пам'ятати, аналізуючи вищенаведені таблиці.

ПРИМІТКИ:

1. Араловед Н. А. Потери населения советского общества в 1930-е годы: проблемы, источники, методы изучения в отечественной историографии // Отечественная история. 1995. № 1. С. 135—146.

2. Див.: Кульчицький С. В. Ще раз до питання про демографічні наслідки голоду 1932 р. в Україні//Український історичний журнал. 1995. № 5. С. 137—141.

3. Методику і результати розрахунків див.: Кульчицький С. В. Трагічна статистика голоду//Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків,, мовою документів. К., 1990. С. 66—85; Кульчицький С. В., Максудов Сергій. Втрати населення України від голоду 1933 р.//Український історичний журнал. 1991. № 2. С. 3—10. Сергій Максудов — псевдонім, під яким відомий серед демографів професор Гарвардського університету О. П. Бабьонішев.

4. Російський державний архів економіки. Ф. 1562. Оп. 329. Спр. 256.

5. Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків мовою документів. С. 77.

И. Я. НИКУЛЬЧА

РУМЫНСКИЙ ОККУПАЦИОННЫЙ РЕЖИМ В ТРАНСНИСТРИИ (обзор источников)

Одним из «белых пятен» в истории Украины периода второй мировой войны является румынская оккупация территории между Днестром и Бугом, так называемой Транснистрии¹ в 1941—1944.

В советской историографии данная проблема никогда комплексно не исследовалась. Прерогатива отдавалась исследованию деятельности подпольных организаций и партизанских отрядов на этой территории, борьба местного населения против оккупантов. Основной упор делался также на освещении массовых убийств мирных граждан, грабежах и вывозе с территории Транснистрии народного добра². При этом не делалось различий между политикой, проводимой немецкой оккупационной администрацией на территории рейхскомиссариата «Украина», и деятельностью румынских властей на территории между Днестром и Бугом.

Западные историки при изучении истории румынской оккупации Транснистрии акцентировали свое внимание, в основном, на геноциде, направленном против еврейского населения³.

Единственная монография, в которой дается обстоятельный анализ политики румынской администрации на территории юга Украины в 1941—1944 гг., была написана в 1957 году по заказу ВВА США американским историком Александром Даллиным⁴. В данной работе автор, не имея возможности использовать румынские источники, находящиеся в за-